

Inledning

Zhanna Kravchenko

SAMMANDRAG: Det här temanumret syftar till att erbjuda svenska läsare en överblick över såväl de avgörande ögonblicken i utvecklingen av social mobilisering i Ryssland som mindre dramatiska yttringar av kollektiv handling under de senaste 30 åren. Aleksandr Šubin ger en detaljerad historisk skildring av den sensovjetiska mobiliseringen av demokratiska informella organisationer och initiativ, kallade *neformaly*, och deras bidrag till etableringen av det civila samhället i Ryssland. Carine Clément avslöjar de utmaningar som den ryska arbetarrörelsen stod inför under 1990- och 2000-talet, speciellt utmaningarna mot att bygga solidaritet och politisk medvetenhet. Aleksej Sachnin identifierar de grundläggande dragen i den rådande politiska kulturen som belystes i samband med massprotesterna mot Putinregimen under den så kallade Bolotnajarörelsen 2011–2012. Oleg Žuravlev spårar hur den lokala aktivismen förändrats sedan dess. Artiklarna demonstrerar hur historiska mönster i interaktionen mellan det civila samhället, staten och marknaden format förutsättningarna för samhällsaktivism i Ryssland i dag. Författarna diskuterar vilken roll ekonomisk ojämlikhet och representation spelar för social mobilisering, farorna med att eliter koopterar det civila samhället, och möjligheten för gräsrotspragmatism att bevara medborgerliga demokratiska praktiker.

NYCKELORD: Ryssland; civilsamhälle; social mobilisering; kollektiv handling; perestrojka; arbetarrörelse; Bolotnajarörelsen; lokal aktivism; gräsrotsmobilisering.

PUBLICERINGSHISTORIK: Originalpublicering.

ZHANNA KRAVCHENKO är docent i sociologi och lektor vid Södertörns högskola.

E-POSTADRESS: zhanna.kravchenko@sh.se

FÖRSLAG PÅ KÄLLANGIVELSE:

Kravchenko, Zhanna (2017) "Inledning", i *Från perestrojka till Bolotnaja. Utvecklingen av ett ryskt civilsamhälle*, specialnummer av *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, nr 7, s. 7–26.

DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.7.F>

© Zhanna Kravchenko/Arkiv förlag & tidskrift 2017 (publicerad 8 februari 2017)

Artikeln distribueras enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons: Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 3.0 Unported, som medger fri icke-kommersiell användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys är en sakkunniggranskad vetenskaplig tidskrift för samhällsvetenskap och historia. Samtliga artiklar publiceras fritt tillgängliga på:

www.tidskriftenarkiv.se

Beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217>

Den här artikeln finns tillgänglig i följande format:

PDF & HTML: via beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.7.F>

EPUB: ingår i e-boksutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 283 1

TRYCK: ingår i bokutgåva av numret, ISBN: 978 91 7924 284 8

Grafisk utformning och sidnumrering är identisk i pdf och tryck.

Samtliga artiklar i nr 7 (2017), *Från perestrojka till Bolotnaja. Utvecklingen av ett ryskt civilsamhälle*, nås via beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/2000-6217.7>

REDAKTÖR FÖR NUMRET: Zhanna Kravchenko

Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys

ISSN: 2000-6217 (för elektronisk resurs)

ISSN: 2000-6225 (för tryckta nummer)

ges ut av

Stiftelsen Arkiv för främjande och spridning
av samhällsvetenskaplig och historisk forskning

genom

Arkiv förlag & tidskrift

Box 1559

SE-221 01 Lund

BESÖK: L Gråbrödersg 3 c, ipg

TEL: 046-13 39 20

ARKIV FÖRLAG: arkiv@arkiv.nu · www.arkiv.nu

TIDSKRIFTEN ARKIV: red@tidskriftenarkiv.se · www.tidskriftenarkiv.se

ANSVARIG UTGIVARE & CHEFREDAKTÖR: Sven Hort

ADMINISTRATIV REDAKTÖR: David Lindberg

REDAKTÖRER: Paavo Bergman, Lisa Kings, Zhanna Kravchenko

Inledning

ZHANNA KRAVCHENKO

Idén till det här specialnumret av tidskriften *Arkiv* föddes en novemberkväll 2013 under ett seminarium om ”Bolotnajarörelsen” i ABF-huset i Stockholm. Då hade det gått nästan två år sedan massdemonstrationerna mot det valfusk som i december 2011 hade gett majoriteten av platserna i det ryska parlamentet till partiet Enade Ryssland. När Vladimir Putin och Dmitrij Medvedev sedan bytte poster i början av 2012 skadade det ytterligare den politiska regimens redan söndervittrande legitimitet, trots att det inte hade stått så mycket strid om själva presidentvalsprocessen. Den 6 maj 2012, dagen före Putin skulle installeras för sin tredje presidentperiod, samlades protesterörelsen för ännu en stor demonstration på Bolotnajaorget i Moskva (som blivit den viktigaste samlingsplatsen

Det här temanumret om det ryska civilsamhällets utveckling innehåller fyra nyskrivna texter av ryska akademiker som nu fått möjligheten att skriva för en svensk publik. Artiklarna har skrivits och genomgått sakkunniggranskning på ryska innan de översatts. Inledningen skrevs ursprungligen på engelska. Translittereringen följer för namn och etablerade termer i första hand *Nationalencyklopedin*, i andra hand TT och förekomst i massmedia. När inga sådana förekomster funnits samt för ryska titlar i referenslistorna har den vetenskapliga tidskriften *Scando-Slavicas* translitterering använts. Jag vill tacka forskarutbildningsområdet Politik, ekonomi och samhällets organisering (PESO) på Södertörns högskola för finansiellt stöd till numret. Tack också till våra sakkunniggranskare för insiktsfulla kommentarer och till Pontus Lindgren och Sven-Erik Torhell för lysande översättningar. Slutligen ett stort tack till Sven Hort, Lisa Kings, David Lindberg och Apostolis Papakostas för allt stöd.

under protesterna). Demonstrationen ledde till våldsamma konfrontationer med ordningsmakten och i de arresteringsvågor som följde anklagades demonstranterna för att ha provocerat fram våldsamheterna och ha attackerat kravallpolisen. De snabbt avklarade rättegångarna krossade de aktivister som hade räknat med att fortsätta sitt radikala oppositionsarbete i Ryssland.

I en dunkelt belyst och kylig hörsal på Sveavägen följde publiken Aleksej Sachnins och Maria Dobrochotovas skildring av vad som hade hänt vid demonstrationerna och deras redogörelse för hur grupper och organisationer i det civila samhället motarbetats av myndigheter och extremister, vad man kallade ”fascister”. Sedan bilderna som åtföljde presentationen hade slutat hoppa fram på duken började frågor välla in från publiken, och en oväntad klyfta avslöjade sig när en äldre man frågade: ”Vilka är dessa ’fascister’ som ni hela tiden talar om?” På ytan verkade det vara en enkel brist på överensstämmelse i terminologin: det som vissa betraktar som en generell idiomatisk beteckning för grupper och aktivister med en främlingsfientlig och våldsam dagordning förknippas andra med ett mycket speciellt fenomen från andra världskriget. Dissonansen kan ha uppstått till följd av geografiska, generationsmässiga och förmodligen politiska eller ideologiska olikheter och var förvisso begriplig. Men när diskussionen övergick till frågor om vilka som faktiskt har möjlighet att i en odemokratisk kontext ändå lyckas organisera sig för att protestera, blev det omöjligt att gå utöver språkbarriären utan en bredare förståelse av kontinuitet och förändring i (re)produktionen av det ryska civila samhället.

Målet med denna samling artiklar är att erbjuda svenska läsare en överblick över både de avgörande ögonblicken av social mobilisering och de mindre dramatiska yttringarna av kollektiv handling som präglat Ryssland från Sovjetunionens sista år till dagens situation. Artiklarna är placerade i kronologisk ordning och använder på ett eller annat sätt Bolotnajarörelsen som analytisk referenspunkt för en teoretisering av det förflutna och nuet. Aleksandr Šubin ger en utförlig historisk skildring av de viktigaste händelserna i mobiliseringen under perioden från mitten av 1980-talet till början av 1990-talet och belyser likheter och olikheter mellan de aktörer och rörelser som etablerade mönster för interaktio-

nen mellan det civila samhället och politiken i Ryssland för kommande decennier, och på många sätt definierade den senaste mobiliseringens mekanismer och resultat. De utmaningar som det civila samhället i allmänhet och arbetarrörelsen i synnerhet ställdes inför under 1990-talet och 2000-talet diskuteras av Carine Clément, som också visar att några av dessa utmaningar kunde mobiliseras mot Bolotnajarörelsen (och måste beaktas i framtiden). Aleksej Sachnin utvidgar sin presentation från ABF-seminariet till en teoretisering av den nuvarande ryska politiska kulturen utifrån den protestvåg som började som en reaktion mot fusket vid dumavalen i december 2011 och efter hand utvecklades till en kraftig kritik av hela den politiska regimen när den stod på höjden av sin makt under våren 2012. Slutligen granskar Oleg Žuravlev vilka konsekvenser som Bolotnajaaktivismen fick för politiseringen av praktiker och identiteter bland aktivister på lokal gräsrotsnivå.

Förutom sitt gemensamma analytiska fokus bygger författarna också på en lång tradition av att låta den sociala mobiliseringens praktik vila på kritisk reflektion ”inifrån” och grunda vetenskaplig undersökning på personlig erfarenhet. Sådana försök gjordes första gången på 1980-talet och institutionaliserades senare som självständiga forskargrupper, till exempel Moskovskoe bjuro informacionnogo obmena 1988, och till och med som nya institutioner vid universiteten och vetenskapsakademien, till exempel Sektor sociologii obščestvennych dviženij, Institut sociologii RAN 1989 (Rotmistrov 2010). Även om de metodologiska och teoretiska konsekvenserna av dessa erfarenheter inte diskuteras i detalj här är det viktigt att inse att alla författarna också har varit aktivister i ett brett spektrum av formella och informella organisationer med demokratisk vänsterpolitisk inriktning. Dessa bidrag måste därför betraktas inte bara som en akademisk teoretisering av fenomen och processer utan också som en del av det civila samhällets självreflektion över det senaste decenniets mest relevanta framgångar och utmaningar. I det följande diskuteras jag mer utförligt hur bidragen i detta specialnummer kan sättas in i det bredare sammanhang av offentlig debatt, identitetskonstruktion och ideologisk konfrontation som karakteriserar dagens ryska civilsamhälle.

Som utgångspunkt för denna framställning väljer jag de debatter som ägde rum några veckor efter ABF-seminariet, den 23 november 2013

vid det första Allryska medborgarforumet i Moskva. Forumet organiserades av Kommittén för medborgarinitiativ (Komitet graždanskich iniciativ, KGI), en organisation grundad 2012 av förre finansministern Aleksej Kudrin som en oberoende ”sammanslutning av professionella” som försöker medla mellan myndigheterna och medborgarinitiativen (se <https://komitetgi.ru/about/>). KGI har uppfattats både som en motor för konstruktiv dialog och social förändring och som ett försök att avleda den liberalt orienterade oppositionen från en radikal konfrontation med staten. KGI:s forum har samlat flera hundra deltagare under de senaste tre åren och gett utrymme för starkare förbindelser mellan organisationer och aktivister, och kan därför användas som referenspunkt för identifiering av de centrala frågor som angår både det civila samhället och akademiker.

Det civila samhället, staten och marknaden

Det första Allryska medborgarforumet inleddes med en paneldiskussion mellan huvudorganisatören Kudrin; Ljudmila Aleksejeva, en av de mest respekterade ryska människorättsaktivisterna, medgrundare av Moskvas Helsingforsgrupp 1976 och medlem sedan dess; Igor Čestin, ordförande för Världsnaturfonden i Ryssland, en organisation som har varit verksam i landet sedan 1994; Elena Topoleva, chef för informationsbyrån ASI sedan 1994; Svetlana Makoveckaja, chef för tankesmedjan GRANI Center sedan 2007; och Pavel Tulin, styrelsemedlem av Altais företagareförening, grundad 1999. I ljuset av blixtrande kameror och till ljudet av stolar som flyttas drog moderatorn – författaren och aktivisten Irina Jasina – uppmärksamheten mot panelen: ”För två år sedan hoppade Aleksej Leonidovič Kudrin från maktens topp och hamnade mitt i det civila samhället. Direkt därifrån – hit ... Era föreställningar ... Tyckte Ni om oss, tyckte Ni inte om oss?” Skratten och applåderna från publiken avslöjade en hoppfull förväntan om att talaren skulle svara vänligt.

Kudrin försäkrade sedan, med större glöd än vad som hade setts under hans elva år långa ministerperiod, behovet av öppenhet och ansvarighet: ”Vi går igenom ett nytt stadium i [den samhälleliga] utvecklingen ... vi måste överge den hierarkiska maktstrukturen och balansera den med

horisontella sociala relationer”. Han argumenterade vidare för behovet av *strukturerade* diskussioner om sociala frågor och möjlighet för allmänna opinionen att påverka politiska beslut: ”Utan det civila samhället kommer vi inte att kunna lösa de problem vi står inför ...” Och slutligen avfärdade han som ett misslyckande den tjugofem år långa historien av institutionaliserade icke-statliga praktiker och icke-institutionaliserade och ofta regeringsfientliga protester: ”det civila samhället formas just nu, vi tar de första stegen i en bildningsprocess”. I närvaron av åttahundra delegater ifrågasatte ordföranden för KGI – som i sin tidigare ställning som finansminister hade representerat staten och kapitalet – själva existensen av ett civilt samhälle och blev därmed ett eko av en mycket bredare akademisk diskussion om demokratins misslyckande i Ryssland. Tidigare forskning har karakteriserat landets civila samhälle som svagt och det demokratiska deltagandet som nominellt (Uhlin 2006), beroende antingen på det civila samhällets oförmåga att av olika skäl inlåta sig med staten (Gladarev 2011) och med vanliga medborgare (Hemment 2014) eller på den auktoritära regimkonstruktionen (Robertson 2009). Dessa observationer antyder också en överväldigande besvikelse över bristen på kraftfull synergi mellan självorganiserande, självständiga icke-kommerciella aktiviteter och staten i kontrast till den väldiga omfattningen av social mobilisering under den tidiga postsovjjetiska perioden.

Den återkommande ”återupptäckten” av det ryska civilsamhället i offentliga och akademiska diskurser framstår som ett svårt fall av minnesförlust (Clément 2013), och Kudrins brist på historisk insikt ifrågasattes nästan omedelbart av de andra paneldeltagarna. Men den överväldigande enigheten om det ryska civilsamhällets svaghet bland dess mest legitima representanter får en ny innebörd när den placeras in i den socioekonomiska ojämlikhetens sammanhang: svagheten är inte bara ett resultat av strukturella politiska restriktioner utan också produkten av ekonomisk stratifiering. ”Att vara bättre eller att leva bättre” är det existentiella dilemma som enligt paneldeltagarna bildar kärnan i beslutet att delta eller inte delta i det civila samhället. I detta motsatsförhållande står individualiserade behov av självförverkligande i den offentliga sfären mot behovet att producera medel för överlevnad. Det gör det omöjligt för kollektiva värden att fungera som drivkraft för självorganisering, visar att

strävan mot ekonomiska mål hindrar social mobilisering och undergräver den progressiva roll som den typen av social mobilisering skulle kunna spela för det civila samhället generellt. Det är alltså viktigt att relatera civilsamhällets utveckling till kommodifieringen, kapitalackumuleringen och de nya sociala hierarkierna som växt fram efter Sovjetunionens fall. Precis som misslyckandet för det politiska systemet har den ryska ekonomins växlingar uppfattats som ett resultat av dåliga strategier och dåligt genomförande av ekonomiska reformer. Denna uppfattning må vara korrekt men missar poängen att dessa ekonomiska reformer infördes i det gamla politiska systemets skal (Burawoy 1996), och att åtminstone några av den sovjetiska politiska rationalitetens normer och former bevarades i den postsovjetiska transformationen (Collier 2011).

Under den socialistiska regimen, där alla var medvetna om bristen på demokratiskt deltagande och ekonomin reglerades av staten, kunde förhållandet mellan stat och samhälle bara bygga på den bräckliga överenskommelsen om att staten representerar alla medborgares intressen (Burawoy 2012). Varje självständig social mobilisering kunde potentiellt avslöja statens oförmåga att representera befolkningen och ifrågasatte därmed systemet; alla icke-statliga sammanslutningar och aktiviteter drabbades därför av kraftiga sanktioner. I ett kapitalistiskt samhälle kräver makten ingen sådan överenskommelse; i stället uppnås politisk och ekonomisk dominans genom en maskering av dominansen som deltagande och ett döljande av de sociala spänningarna (jfr Kings m.fl. 2016). Om vi ska följa argumentet att det nuvarande ryska samhället är en av kapitalism genomsyrad permutation av sovjetsystemet kräver dominansens praktik både internalisering av det civila samhällets svaghet ("vi tar de första stegen") och förlitan på staten, trots den potentiella konflikten, och skapar den inskränkta föreställningen om att demokratisk mobilisering inte står i samband med ekonomiska mål och ojämlikheter ("att vara bättre *eller* leva bättre" i stället för "att vara bättre *för att* leva bättre") (för en insiktsfull diskussion, se Wood 2012). Att bortse från att socioekonomiska konflikter kan vara en drivkraft för organisering och protester på gräsrotsnivå är också vanligt i akademisk forskning och kan tillskrivas det faktum att några av forskningstraditionerna, till exempel teorin om nya sociala rörelser, suddar ut sambanden mellan social

mobilisering och klassbaserad medvetenhet och solidaritet. Organisationer och aktivister som mobiliserar kring skyddet av ekonomiska rättigheter i produktionens sfär (till skillnad från mobilisering kring konsumenträttigheter) utesluts ofta från definitionen av det civila samhället. Och ändå är det diskussionen om ekonomiska konflikters ursprung och form som kan placera in den sociala mobiliseringens potential inom de faktiska och föreställda sociala relationernas och hierarkiernas struktur (Kravchenko 2012).

Artiklarna i det här numret erbjuder inte bara teoretiska verktyg för en beskrivning av de historiska rötterna till kapitalets och statens dominans och det civila samhällets möjligheter, utan bidrar också till den växande insikten om den roll ojämlikhet spelar för den sociala mobiliseringen i Ryssland. För Aleksandr Šubin är frågan om klassformering en av de viktigaste frågorna för förståelsen av skapandet av ett civilt samhälle i slutet av 1980-talet, under vad han betraktar som en postindustriell revolution, och han kommer till slutsatsen att mobiliseringen var resultatet av en ny solidaritet som sträckte sig över alla sociala klasser och av insikten om rådande ojämlikheter. Carine Clément utforskar hur arbetarrörelsen utvecklas i en kontext där klasskonflikter och krav på social rättvisa förkastats, och hon beskriver i detalj hur de arbetsrelaterade protesternas och strejkernas praktiker etableras och hur en bredare klassolidaritet byggs upp. Medan protesterna under 2011 och 2012 var starkt förbundna med medelklassen ger Aleksej Sachnin en mer detaljerad redogörelse för klassammansättningen vid massmötena och belyser specifikt den roll som spelades av Vänsterfronten, ett radikalt vänsterinitiativ skapat 2008 som blev en paraplyorganisation för anarkistiska, kommunistiska och radikala socialdemokratiska aktivister. Slutligen visar Oleg Žuravlev att medan frånvaron av en tydlig klassbas för Bolotnajaprotesterna var till skada för rörelsens mål, använder man i politiseringen av mobiliseringen efter Bolotnaja den ideologiska ”neutralitetens” taktik som ett sätt att konsolidera gräsrotsarbetet på vardagsnivå.

Representationens utmaning

Hur ekonomisk ojämlikhet driver fram mobilisering och hur olika former av stratifiering reproduceras hör oundvikligen ihop med hur den sociala representationen är konstruerad. Svetlana Makoveckaja kallade sig under ett av sina senaste offentliga framträdanden för ”medborgaroligark”,¹ en akt av självförringande som erkänner hennes nära förbindelser med makteliten. Makoveckajas kommentar väcker frågan om i vad mån aktivisterna och ledare för icke-statliga organisationer representerar samhällets intressen generellt och kastar nytt ljus över den professionalisering som ägde rum under 1990-talet och början av 2000-talet: Är professionaliseringen och de växande avstånden mellan organisationerna och deras sociala bas tecken på ett livskraftigt civilt samhälle? Ett av de mest berömda slagorden mot myndigheterna under massmötena 2011 var ordleken: ”Ni kan inte ens föreställa er oss / Ni kan inte ens representera oss” (*Vy nas daže ne predstavljaete*) – inte bara en kritik mot de riggade valen utan också ett krav på verklig representation. Men kravet kan uppfattas på olika sätt bland civilsamhällets medlemmar.

Om vi återvänder till paneldiskussionen vid medborgarforumet i Moskva hävdade Ljudmila Aleksejeva, i opposition mot Kudrins påstående om det ryska civilsamhällets korta historia, att det *civila samhällets professionaliserade kärna* huvudsakligen bestod av människorätts- och miljöorganisationer och inte var en utmaning att överkomma, utan snarare det villkor under vilket det civila samhället överlevde den minskande mobiliseringen under 1990-talet. Ett motsatt argument framförs i det här numret av Aleksandr Šubin, som framhäver bristen på inflytande från professionaliserade organisationer och aktörer och finner den verkliga kraften i samhällets mobilisering vara de många heterogena informella politiska grupperna (*neformaly*). Professionella aktivister betraktas ofta med misstänksamhet i Ryssland: även om de kan ha sitt ursprung i den stridande delen av det civila samhället integreras de lätt i professionell politik och affärsverksamhet och förlorar representationens legitimitet, som Carine Clément visar har varit fallet med professionella fackfören-

1. Se Makoveckajas föreläsning *Vyzovy graždanskogo optimizma* från 14 mars 2015, tillgänglig på <https://www.youtube.com/watch?v=6PKghfSrsUU>, hämtad 17 mars 2016.

ingar. De professionellas inblandning i politiken kan utgöra en fara för kooptering – genom ”medborgaroligarkerna” – när massmobiliseringen har vind i seglen (se även Aleksej Sachnin i det här numret).

Professionalisering är lika lite som mobilisering en homogen process, och dess resultat kan ses ur olika synvinklar. Å ena sidan är institutionaliseringen i den ryska periferin svagare, delvis på grund av bristen på aktörer som bidrar till professionaliseringen, till exempel internationella givarorganisationer (Hemment 2014; Jakobson & Sanovich 2010). Å andra sidan är det ryska civilsamhällets organisationer närmare förenade med och beroende av de lokala myndigheterna och professionaliseras därmed genom lokalpolitiken. Medan pragmatisk upptagenhet av vardagliga bekymmer inte är unikt för det provinsiella civilsamhället och kan återfinnas i de stora städerna (Gladarev 2011) är protester och krav i periferin mindre benägna att sträcka sig in i den politiska aktivismens sfär (Turovec 2014). För icke-institutionaliserad mobilisering, i synnerhet spontana protestorganisationer, innebär det att det finns färre möjligheter att uttrycka missnöje, och de behöver tillgång till mer centrala arenor, resurser och taktiker för att bli synliga (Želnina 2014), bärkraftiga och till och med professionaliserade (Clément & Demidov 2013). Isoleringen mellan centrum och periferi är inte absolut eftersom lokala frågor ofta fogas in i eller får näring av berättelser som formas av aktivister och organisationer från centrum, men det sker vanligen genom icke-institutionaliserade och icke-professionaliserade kanaler. Det var till exempel fallet då gräsrotsstödet åt de översvämmade byarna i Kuban-regionen 2012 var starkt påverkat av den diskurs om statens försummelser och bedrägliga avsikter som trädde fram under massprotesterna mot valfusket i Moskva (Nevskij 2014).

De stora skillnaderna mellan storstadsområden och små landsortsstäder framhövdes på forumet av ”medborgaroligarken” Makoveckaja själv när hon hett försvarade regionernas rätt till ”avprovinsialisering” och samma politiska, sociala och ekonomiska möjligheter som Moskva-bornas åtnjuter. Men landsortsbornas intressen representeras sällan av professionella organisationer eller proteströrelser, och det mesta av deltagandet i det civila samhället i icke-urbana områden är begränsat till personliga nätverk, och befolkningen har större tillit till etablerade poli-

tiska institutioner och handlingar (Wegren 2006). Det är den förment elitistiska karaktären hos de frågor som väcks av institutionaliserade och icke-institutionaliserade former av civilt samhälle som har gett nytt liv åt diskursen om ett ideologiskt motsatsförhållande mellan ”två Ryssland”: en aktiv, upplyst och västillvänd (central urban) minoritet och en passiv, konformistisk och lojal (perifer urban och rural) majoritet. Denna kontrast användes av medier och regeringen för att misskreditera den sociala mobiliseringen 2011–2012 som radikal och i stånd att anställa en förödelse som kunde jämföras med den som sovjetsystemets kollaps våldade ”vanliga” människor (Matveev 2014).

Även om deltagarna i den senaste mobiliseringsvågen själva såg sig som ”folket” fann Artemij Magun skäl att ifrågasätta legitimiteten i deras anspråk på att representera de ”förtrycktas” intressen. Medveten om svårigheten att identifiera de protesterandes klassbas på grund av frånvaron av konsoliderade identiteter beskrev han dem ändå som en ”bildad borgerlighet [...] med ambition att mobilisera folket” (Magun 2014, s. 337). Trots avgörande meningsskiljaktigheter har många kommentatorer noterat att det för det mesta är professionella – lärare, kommunala tjänstemän, journalister, företagare, vetenskaplig intelligentsia och så vidare – som uppträder som ledare för ett brett spektrum av initiativ och organisationer (Clément m.fl. 2010; Henry 2006). Deras position som ”framväxande medelklass” åberopas också som förklaring till den allmänt låga nivån av konfrontation med staten, till och med då mobiliseringen tog sig sådana storskaliga och spektakulära former som massmötena 2011–2012 (Magun 2014). Representationens och deltagandets hierarki är alltså mångdimensionell, där klass och geografisk belägenhet skapar ett komplext rum dominerat av ”folkets” populistiska och bedrägligt klasslösa subjektivitet. Så även om historiskt sett de mest dramatiska vågorna av mobilisering av det civila samhället i Ryssland reste sig som en reaktion på krisen för den demokratiska representationen kämpar dess aktörer med utmaningen att representera samhället i sina egna strävanden. Och detta är en fråga som i sin tur övergår i en annan viktig debatt som genomsyrar det civila samhället, staten och den bredare offentligheten, nämligen möjligheten och målet för politiskt engagemang, oppositionellt eller annat.

Politiskt eller apolitiskt: två sidor av samma mynt

Allteftersom plenardebatten vid medborgarforumet pågick hamnade fokus på möjligheten att formulera gemensamma mål och samordna handlingar för det civila samhällets organisationer. En klar skiljelinje avslöjade sig även om ingen egentligen artikulerade den potentiella antagonismen. När Svetlana Makoveckaja fick ordet skildrade hon vad hon betraktade som ett livfullt medborgerligt liv över hela landet och hävdade: ”Vi stannade för att övervintra här, men vi är inte beredda att frysa ihjäl. Vi upphettar landet själva.” Hon blev som mest passionerad när hon riktade kritik mot statens förödande effekter på samhället, hon talade om ”främjande av kannibalism” och formulerade som huvudmål för mobiliseringen att bilda opposition mot statens monopol på modernisering, mot eliternas korruption och mot de bestående ojämlikheterna i hela periferin. Makoveckaja följdes i talarstolen av en annan regional ledare, Pavel Tulin, som inte bara undvek slående metaforer, utan även hävdade att det civila samhället är för litet, och att målet är att aktivera vanliga medborgare (*obyvateli*) genom handlingar som är så lite politiska som möjligt och fokuserade på konsensus snarare än konfrontation. Aleksej Kudrin menade i sin tur att hans före detta kollegor i de styrande kretsarna är välvilligt inställda till saken, öppna för samarbete och huvudsakligen anständiga människor.

Den beskrivna debatten pekar på en distinktion som ofta görs i praktiken och litteraturen när det civila samhället definieras antingen som vilken typ av föreningsliv som helst som främjar medborgerligheten på en rad olika sätt, inklusive samarbete med staten, eller som en starkt politisk opposition riktad mot staten och född ur vardagliga bekymmer eller som en reaktion på strukturella processer. Den pekar också på frågor som har tagits upp tidigare i forskningen: att ”det civila samhällets motvikt” kan bli en börda för både den auktoritära och den demokratiska staten (Foley & Edwards 1996), och att föreningslivet kan skapa praktiker som hindrar demokratiskt styrande och ekonomiska processer (Walzer 1995). Det har inte gjorts någon teoretisering av politiseringen av det civila samhället i Ryssland med undantag för Elena Chebankova (2013), som undersökte dess ”försöksning” som en cyklisk växling mellan offentliga och privata

faser av medborgerlig aktivitet, en fluktuation av nivåer och former av offentligt deltagande som inträffar som en reaktion på ”politisk besvikelse” eller som ett uttryck för individers sökande efter en mer ”sofistikerad moral”. De flesta kommentatorer kopplar samman bristen på politisk aktivism med en allmän passivitet hos befolkningen (Clément 2015), låg grad av förtroende för institutioner (Howard 2003) och ogynnsamma möjlighetsstrukturer (Uhlin 2006). Men förhållandet mellan politiken och det civila samhällets organisationer och sociala rörelser förtjänar närmare granskning.

Empiriska belägg visar att det formellt institutionaliserade civila samhället – sammanslutningar med medlemskap, opinionsbildande organisationer och icke vinstdrivande tjänsteleverantörer – omfattar 1,2 procent av den ekonomiskt aktiva befolkningen i landet (Salamon m.fl. 2015, s. 2185), och att bara 33 procent av dessa hade vissa politiska mål, inklusive försvar för mänskliga rättigheter, miljöskydd eller reformer av arbetsrätten (Mersianova m.fl. kommande 2016, citerad i Salamon m.fl. 2015, s. 2188). Enligt Jo Crotty (2009) kan de delas in i tre grupper: *apolitiska gräsrotsorganisationer* som inte eftersträvar någon massmobilisering och som har begränsade resurser, professionella *policyorganisationer eller opinionsbildande organisationer* med ett brett nationellt eller internationellt fokus och nästan helt beroende av utländsk finansiering, och *till staten knutna organisationer* eller marionettorganisationer försedda med statliga resurser. Som nämndes ovan är sambandet mellan finansieringskälla och nivån av politiskt engagemang – eller själva det faktum att en viss aktivitet kan kategoriseras som politisk – en av de viktigaste diskussionspunkterna för det ryska civilsamhället.² Forskning har visat att europeiska och amerikanska givare för med sig vissa modeller för organisering av

2. Huruvida organisationer ägnar sig åt politisk verksamhet eller ej och huruvida de finansieras med utländska pengar eller ej avgör deras ställning i allmänhetens ögon och nivån av statlig granskning. När denna artikel skrivs förbereds nya tillägg till § 6, artikel 2 av den federala lagen ”Om icke vinstdrivande organisationer” (nr 7-FZ) för behandling i parlamentet efter en offentlig debatt som förts mellan Justitiedepartementet, Presidentrådet för utveckling av det civila samhället och mänskliga rättigheter, ombudsmän för mänskliga rättigheter från olika regioner, Kommittén för medborgarinitiativ (ledd av Aleksej Kudrin), Klubben av NGO-jurister och många andra (se <http://president-soviet.ru/documents/read/432/>, hämtat 1 mars 2016).

det civila samhället och agendor som inte bara saknar lokal representation utan också motverkar lokala intressen (Henderson 2002; Sundstrom 2005). Tillgången till statliga medel beror i sin tur på förbindelser med de styrande eliterna och förskjuter de medborgerliga aktiviteterna mot tillhandahållande av sociala tjänster på bekostnad av andra alternativ (Ljubownikow & Crotty 2014). Men att reducera alla icke-statliga organisationer till marionetter för sina givare – utländska eller lokala – kan ifrågasättas: den internationella finansieringen har haft ett begränsat omfång (Aleksseeva 2010), medan staten faktiskt har överlåtit resurser till oppositionella organisationer (Javeline & Lindemann-Komarova 2010) och engagerat det civila samhället i policyskapande (Ljubownikow & Crotty 2015). Det senare, att statliga organ inleder samarbete med icke-statliga organisationer, visar också att vissa typer av aktiviteter kan uppfattas som mindre hotfulla beroende på både frågan i sig och initiativens karaktär. Men i den nuvarande situationen av överväldigande osäkerhet under rådande lagstiftning, som effektivt används för att vidga förtryckets virvelrörelse, försöker de flesta ledare för icke-statliga organisationer distansera sig från politiken, även om aktiviteter uppfattade som ”apolitiska” kan ha djupgående verkningar på individer och grupper.

När det gäller icke-institutionaliserade former av medborgarmobilisering har de också varierat i graden av politisering även om de har teoretiserats på basis av interna processer och identiteter och inte extern finansiering. Författarna till den kollektiva introduktionen till antologin *Politika apolitičnych* (Erpyleva & Magun 2014) definierar *apolitisk* mobilisering i Ryssland så här: den har inga klart formulerade ideologiska mål, hänvisar till moral och inte politik, intar inte någon principiell ståndpunkt i fråga om den samhällseliga utvecklingen och undviker att ta del i beslutsfattandet. Politiskt engagemang drivs däremot av liberala individualistiska värderingar i kombination med solidaritetens och det gemensamma godas värden. Vissa forskare använder begreppet *avpolitisering* för att betona det radikala förkastandet av kollektiva identiteter och ”likgiltigheten för officiell politik”, som betraktas som en ”smutsig affär” (Žuravlev 2014). (*Re*)*politisering* är då den process där individerna dras in i systemet av beslutsfattande och intesserepresentation (Clément & Demidov 2013), inte som ett sätt att uppnå ett specifikt mål utan som

en symbolisk bekräftelse av deras medborgerliga rättigheter. Kollektiv handling är alltså beroende av samhällets förmåga att överbrygga klyftan mellan individuation som skapar social atomisering och den känsla av att tillhöra en gemenskap som krävs för en livskraftig politisk mobilisering (Chebankova 2013). Det råder ingen enighet i litteraturen om vad som exakt överbryggas eller vidgar klyftan: det hänvisas till besvikelse, moraliska krav, socialisation, strukturella förhållanden och hur de uppfattas och kommuniceras. Men beroende på den bakomliggande kraften kan (re)politiseringsen få en *defensiv* eller *offensiv* karaktär, radikaliseras eller sträva mot ”stabilitet”.

Tråden som vävs i detta specialnummer belyser att de flesta av gräsrotsprotesterna visserligen utlöstes av ”närliggande” bekymmer med pragmatiska mål och ett begränsat tidsspann, men att det kunde ske en plötslig och våldsam förskjutning mot mer abstrakta mål som vidgar handlingens omfång och repertoar och leder till självkoordinering och självorganisering i stor skala. Under 1980-talet bevarade, enligt Aleksandr Šubin, mobiliseringen av *neformaly*, trots frånvaron av en gemensam ideologisk grund, sina ambitioner och byggde upp en förmåga att påverka politiken. Både formellt institutionaliserade och spontana informella aktiviteter som inte nödvändigtvis var politiska till sitt väsen politiserades radikalt när de försökte ge ett medborgerligt innehåll åt ”tomma” politiska strukturer och begrepp, som demokratiskt deltagande, öppenhet och transparens i statliga institutioner och aktiviteter. Carine Clément undersöker medborgarmobilisering i de arbetsrelaterade konflikternas sfär och visar att de fackliga strävandena, trots sitt specifika fokus på ekonomiska relationer, fick stor politisk vikt genom att stimulera nya former av solidaritet, utforska olika former av defensiv och offensiv handling och fungera som föredöme för mobilisering i andra sfärer. Aleksej Sachnin demonstrerar att den allmänt erkända svagheten hos Bolotnajarörelsen – diffus identitet och antiradikal retorik – genomgick en gradvis förvandling till en mer politiserad och ideologisk subjektivitet. Och även om det inte räckte för att inleda en politisk förändring fick, menar Oleg Žuravlev, erfarenheten av manifest politisk handling många aktivister att ta nya apolitiska initiativ för att bevara det politiska engagemanget och det (åter)upptäckta medborgarskapet.

Avslutande kommentarer

En utgångspunkt för det här tidskriftsnumret var att försöka ge mening åt Bolotnajarörelsen och den repression som följde efter demonstrationen den 6 maj 2012. Vi ville placera in vågen av protester under 2011–2012 i en bredare kontext av politisk kultur och historia och av sociala och politiska förutsättningar för framtida mobilisering. Artiklarna erbjuder en djupare insikt i de allmänna principerna för det ryska civilsamhällets utveckling genom att visa att socioekonomisk ojämlikhet och samhälleliga konflikter framkallar mobilisering, att sociala och geografiska avstånd sårar olika krafter och skapar representationsproblem inom och utom det civila samhället, och att politiskt engagemang integreras i handlingsrepertoaren om än med visst motstånd inifrån och utanför det civila samhället. Jag följde den inledande paneldiskussionen vid Allryska medborgarforumet i november 2013 i syfte att knyta vad som där framkom till tidigare forskning för att identifiera teman som överskred den omedelbara situationen och väckte frågor som var angelägna för det civila samhället i stort.

Trots att så många ämnen togs upp vid medborgarforumet och också behandlas i detta nummer har några av det civila samhällets politiska element hamnat utanför vår analys, nämligen radikalt nationalistiska grupper och initiativ. Denna del av det ideologiska spektrumet har utforskats tidigare ur olika perspektiv, med fokus på den växande nationalistiska radikaliserings av yttersta högern, rasistiska gruppers dominans av det ”omedborgerliga samhället” (Tipaldou & Uba 2014) och statens försök till kontrollerad social mobilisering genom erbjudande av ”korrekt”, ”hälsosam” och ”måttfull” nationalism, en blandning av liberala värden, imperialistiska ambitioner och främlingsfientlighet (Borusjak 2005). Under de senaste decennierna har de ”ryska marscherna” – årliga demonstrationer av nationalistiska grupper av olika inriktning över hela landet – fått stöd från både offentliga tjänstemän och oppositionsledare. Vissa radikala grupper och organisationer på gräsrotsnivå har ägnat sig åt illegala och våldsamma aktiviteter (Sokolov 2006), medan andra försöker samarbeta med staten och bidra till olika sociala aktiviteter eller engagera sig i valarbete (Chebankova 2013). Den vänsterorienterade mobili-

seringen har fått mindre uppmärksamhet än den högerpolitiska, kanske delvis, som Luke March (2006) har påpekat, för att den ansågs sammanfalla med kommunistpartiet, som i sin tur analyserades som en del av den större demokratiska krisen i Ryssland och inte som ett självständigt fenomen. Elena Chebankova (2015) har pekat ut några frågor som ger upphov till ideologisk mångfald i dagens Ryssland: synen på frihet, inställningen till postmodernitet och till internationella relationer. Som författarna till artiklarna i det här numret visar får också föreställningar om medborgarskap, demokrati och social rättvisa allt större vikt.

Under åren efter Bolotnajamobiliseringen har staten dragit åt skruvarna om det civila samhället, till exempel genom att anta de famösa lagarna om ”utländska agenter” och ”oönskade organisationer”, inte bara som nya kontrollinstrument utan även som kraftfulla etiketter för offentlig misskreditering av aktörer som kan undergräva myndigheternas ställning. På basis av denna nya lagstiftning har internationella organisationer demoniserats och tvingats ut ur landet, vissa inhemska organisationer får inte längre registrera sig medan andra underkastas oändlig och kostsam granskning. Förföljelse av organisationer och individer, framför allt de som arbetar med fackliga frågor, mänskliga rättigheter och miljöfrågor, både inomrättsligt och utomrättsligt, fortsätter att göra den hoppfulla entusiasmen från det demokratiska deltagandet i massmötena 2011–2012 till blott ett avlägset minne. Inför de lokala, regionala och nationella valen i september 2016 utnämnde Putin den tidigare ombudsmannen för mänskliga rättigheter, Ella Pamfilova, till ny ordförande för den centrala valkommissionen, sannolikt i ett försök att ge ökad trovärdighet åt valprocessen. Samtidigt har den tidigare generalmajoren vid Inrikesdepartementet Tatjana Moskalkova, formellt representant för oppositionspartiet Rättvisa Ryssland, inlett sin nya bana som ombudsman för mänskliga rättigheter med budskapet att hennes uppgift kommer att bli att stå upp mot västliga försök att ”utpressa, utnyttja, hota, destabilisera och utöva påtryckningar på Ryssland” (RBK 2016).

Samtidigt har Departementet för ekonomisk utveckling och andra nationella och regionala myndigheter systematiskt drivit program för ekonomiskt stöd till socialt orienterade icke-statliga organisationer, en handfull ”utländska agenter” har lyckats återfå sin ställning och några

politiska fångar har frisläppts. När Ljudmila Aleksejeva talade vid Allryska medborgarforumet 2013 vågade hon dra följande slutsats: ”Oavsett hur mycket vi förbannar allting som händer i dag skulle de som vet [vad som hände under Sovjettiden] hålla med om att det har blivit bättre ... eller hur?” Deltagarna i ett forum som detta för vidare en långvarig tradition att söka meningsfull dialog med staten och tycks bli välkomnade i sina strävanden att formulera och förmedla rekommendationer till policyskaparna. I slutet av 2015 lade det tredje medborgarforumet för första gången fram policyförslag och lagstiftningsinitiativ för olika statliga organ. De officiella reaktionerna har mottagits av forumets organisationskommitté och kommer sannolikt att påverka sättet på vilket dess framtida arbete genomförs och kommuniceras.³ Till parlamantsvalet 2016 mobiliserades tiotusentals valobservatörer som hade fått större makt att granska och rapportera brott mot valproceduren.⁴ Valet genomfördes den 18 september 2016, och både segern för det regerande partiet Enade Ryssland och det låga valdeltagandet (47,8 procent) har diskuterats i medierna och i akademiska kretsar. Förhoppningsvis blir det lättare att förstå varför så många avstod från att rösta och frånvaron av mobilisering i valets efterspel med hjälp av artiklarna i det här numret.

Översättning: Sven-Erik Torhell

Referenser

- Alekseeva, O. (2010) ”Commentary on Jakobson and Sanovich: The challenging landscape of the Russian third sector”, *Journal of Civil Society*, 6: 307–311.
DOI: <https://doi.org/10.1080/17448689.2010.528955>
- Borusjak, L. (2005) ”’Naši’ – kogo i kak učat spat’ Rossiju”, *Vestnik občestvennogo mnenija*, 5: 17–29.
- Burawoy, M. (1996) ”The state and economic involution: Russia through a China lens”, *World Development*, 24: 1105–1117.
DOI: [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(96\)00022-8](https://doi.org/10.1016/0305-750X(96)00022-8)

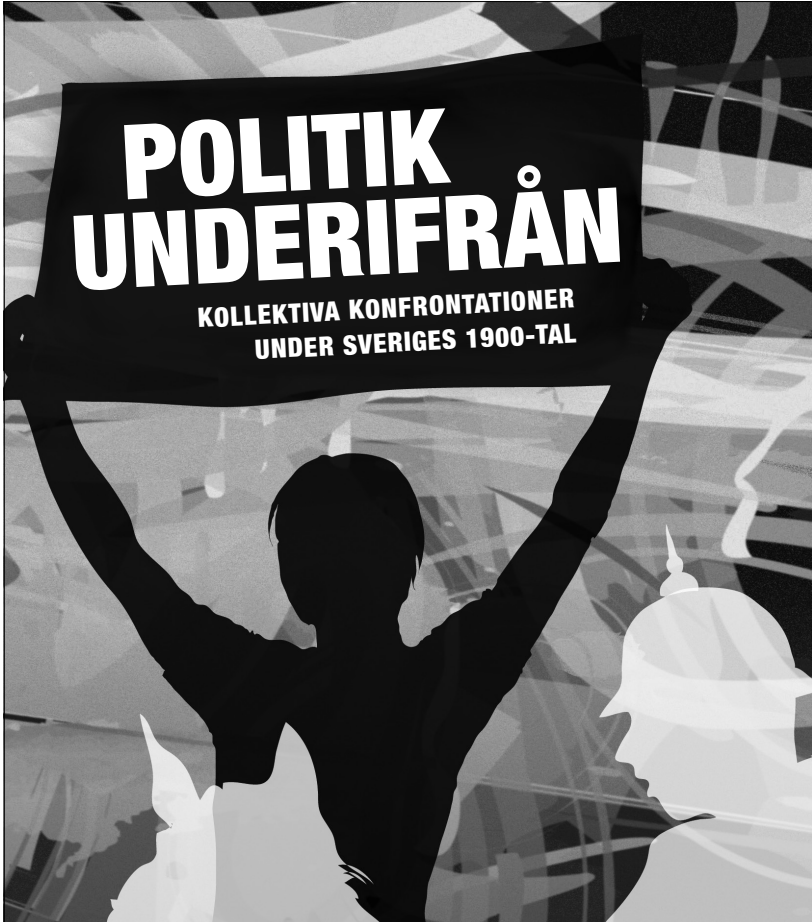
3. Alla officiella reaktioner som kom in kan ses här: <https://www.civil-forum.ru/news/opublikovany-otvety-ot-20-organov-gosvlasti-na-predlozheniya-ogf-2015.html>, hämtat 18 maj 2016.

4. Federal lag nr 29-FZ, ”Om förändringar i den federala lagen ’Om grundläggande garantier för rätten att rösta’”, 15 februari 2016.

- Burawoy, M. (2012) "The roots of dominatio: Beyond Bourdieu and Gramsci", *Sociology*, 46: 187–206.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038511422725>
- Chebankova, E. (2013) *Civil society in Putin's Russia*, Milton Part: Routledge.
- Chebankova, E. (2015) "Competing ideologies of Russia's civil society", *Europe-Asia Studies*, 67: 244–268.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2014.1002695>
- Clément, C. (2013) "Vvedenie", i C. Clément (red.), *Gorodskie dvizhenija Rossii v 2009–2012 gg. Na puti k političeskomu*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Clément, C. (2015) "From 'local' to 'political': The Kalinigrad mass protest movement of 2009–2010 in Russia", i K. Jacobsson (red.), *Urban grassroots movements in Central and Eastern Europe*, Farnham: Ashgate, 163–194.
- Clément, C. och Demidov, A. (2013) "Chimkinskoe dvizhenie. Za lesom – graždanskoe občestvo", i C. Clément (red.), *Gorodskie dvizhenija Rossii v 2009–2012 gg. Na puti k političeskomu*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Clément, C., Mirjasova, O. och Demidov, A. (2010) *Ot obyvatelej k aktivistam. Zaroždajuščiesja dvizhenija v sovremennoj Rossii*, Moskva: Tri kvadrata.
- Collier, S. J. (2011) *Post-Soviet social. Neoliberalism, social modernity, biopolitics*, Princeton: Princeton University Press.
- Crotty, J. (2009) "Making a difference? NGOs and civil society development in Russia", *Europe-Asia Studies*, 61: 85–108.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09668130802532936>
- Erypyleva, S. V. och Magun, A. V. (red.) (2014) *Politika apolitičnych. Graždanskije dvizhenija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Foley, M. W. och Edwards, B. (1996) "The paradox of civil society", *Journal of Democracy*, 7: 38–52.
DOI: <https://doi.org/10.1353/jod.1996.0048>
- Gladarev, B. (2011) "Istoriko-kul'turnoe nasledie Peterburga: roždenie občestvennosti iz ducha goroda", i O. Charchordin (red.), *Ot občestvennogo k publicnomu*, Sankt Petersburg: Res Publica.
- Hemment, J. (2014) "Gender mainstreaming and the NGO-zation of Russian women's activism", i A. Saarinen, K. Ekonen och V. Uspenskaia (red.), *Women and transformation in Russia*, London: Routledge, 127–146.
- Henderson, S. (2002) "Selling civil society: Western aid and the nongovernmental organization sector in Russia", *Comparative Political Studies*, 35: 139–167.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0010414002035002001>
- Henry, L. A. (2006) "Russian environmentalists and civil society", i A. B. Evans, L. A. Henry och L. M. Sundstrom (red.), *Russian civil society. A critical assessment*, London: M.E. Sharpe, 211–228.
- Howard, M. M. (2003) *The weakness of civil society in Russia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jakobson, L. och Sanovich, S. (2010) "The changing models of the Russian third sector: Import substitution phase", *Journal of Civil Society*, 6: 279–300.
DOI: <https://doi.org/10.1080/17448689.2010.528951>

- Javeline, D. och Lindemann-Komarova, S. (2010) "A balanced assessment of Russian civil society", *Journal of International Affairs*, 63: 171–188.
URL: <http://www.jstor.org/stable/24384341>
- Kings, L., Ålund, A. och Tahvilzadeh, N. (2016) "Contesting urban management regimes: The rise of urban justice movements in Sweden", i M. B. Jørgensen och O. G. Agustín (red.), *Solidarity without borders. Gramscian perspectives on migration and civil society alliances*, London: Pluto Press, 186–202.
- Kravchenko, Z. (2012) "Class as crucible. Analysis of social differentiation", *Baltic Worlds*, december (3–4): 69–70.
- Ljubownikow, S. och Crotty, J. (2014) "Civil society in a transitional context: The response of health and educational NGOs to legislative changes in Russia's industrialized regions", *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 43: 759–776.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0899764013482396>
- Ljubownikow, S. och Crotty, J. (2015) "Managing boundaries: The role of non-profit organisations in Russia's managed democracy", *Sociology*, förhandspublicering 13 oktober 2015.
DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038515608111>
- Magun, A. V. (2014) "Protestnoe dviženie 2011–2012 godov v Rossii: novyj populizm srednego klassa", i S. V. Erpyleva och A. V. Magun (red.), *Politika apolitičnych. Graždanskije dviženija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- March, L. (2006) "The contemporary Russian left after communism: Into the dustbin of history?", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 22: 431–456.
DOI: <https://doi.org/10.1080/13523270601017585>
- Matveev, I. (2014) "The 'Two Russias' culture war: Constructions of the 'people' during the 2011–2013 protests", *South Atlantic Quarterly*, 113: 186–195.
DOI: <https://doi.org/10.1215/00382876-2390482>
- Nevskij, A. (2014) "Krymsk 2012: mobilizacija volonterov v kontekste političeskich protestov", i S. V. Erpyleva och A. V. Magun (red.), *Politika apolitičnych. Graždanskije dviženija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- RBK (2016) "Gosduma naznačila novogo upolnomočenno po pravam čeloveka", *Ros-BiznesKonsalting*, 22 april 2016.
URL: <http://www.rbc.ru/politics/22/04/2016/5719e2259a7947017ae47152> (19 maj 2016)
- Robertson, G. B. (2009) "Managing society: Protest, civil society, and regime in Putin's Russia", *Slavic Review*, 68: 528–547.
- Rotmistrov, A. N. (2010) "Obščestvennye dviženija: opyt klassifikacii", *Sociologičeskije issledovanija*, 8: 46–53.
- Salamon, L. M., Benevolenski, V. B. och Jakobson, L. I. (2015) "Penetrating the dual realities of government–nonprofit relations in Russia", *Voluntas*, 26: 2178–2214.
DOI: <https://doi.org/10.1007/s11266-015-9652-5>
- Sokolov, M. (2006) "Nacional-boľševistskaja partija: Ideologičeskaja evoljucija i političeskij stil", i A. Verchovskij (red.), *Russkij nacionalism. Ideologija i nastroenie*, Moskva: SOVA, 139–164.

- Sundstrom, L. M. (2005) "Foreign assistance, international norms and NGO development: Lessons from the Russian campaign", *International Organisation*, 59: 419–449.
DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818305050149>
- Tipaldou, S. och Uba, K. (2014) "The Russian radical right movement and immigration policy: Do they just make noise or have impact as well?", *Europe-Asia Studies*, 66: 1080–1101.
DOI: <https://doi.org/10.1080/09668136.2014.927647>
- Turovec, M. (2014) "Protivostojanie depolitizacii: dviženie protiv dobyči nikelja v Voronežskoj oblasti", i S. V. Erpyleva och A. V. Magun (red.), *Politika apolitičnych. Graždanskije dviženija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Uhlin, A. (2006) *Post-Soviet civil society. Democratization in Russia and the Baltic States*, London: Routledge.
- Walzer, M. (1995) "The civil society argument", i J. Stapleton (red.), *Group rights. Perspectives since 1900*, Bristol: Thoemmes Press.
- Wegren, S. K. (2006) "Civil society in rural Russia", i A. B. Evans, L. A. Henry och L. M. Sundstrom (red.), *Russian civil society. A critical assessment*, London: M.E. Sharpe, 126–146.
- Wood, T. (2012) "Collapse as crucible: The reforging of Russian society", *New Left Review*, 74: 5–38.
- Želnina, A. (2014) "Ja v eto ne lezu': vosprijatie ličnogo i obščestvennogo sredi rossijskoj molodeži nakanune vyborov", i S. V. Erpyleva och A. V. Magun (red.), *Politika apolitičnych. Graždanskije dviženija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.
- Žuravlev, O. (2014) "Inercija postsovetskoj depolitizacii i politizacija 2011–2012 godov", i S. V. Erpyleva och A. V. Magun (red.), *Politika apolitičnych. Graždanskije dviženija v Rossii 2011–2013 godov*, Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.

I **POLITIK UNDERIFRÅN** skriver historiker och samhällsvetare om politiska och sociala konflikter i 1900-talets Sverige då människor har brutit mot den dominerande politiska kulturens normer för hur man får göra politik och vilka som får delta i politiska processer. Från rösträttsstriden i början av seklet, över gatukravaller, vilda strejker och den gryende miljörelsens kamp, till konflikter om vem som har rätt att använda det urbana rummet åren efter murens fall.

Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (red.), Arkiv förlag, 216 sidor

»**LÄS MER OM BOKEN PÅ WWW.ARKIV.NU**«

OJÄMLIKHET DÖDAR GÖRAN THERBORN

Arkiv förlag, danskt band, 212 s.,
översättning: Henrik Gundenäs,
originaltitel: *The Killing Fields
of Inequality*

”Klartänkt, övertygande och lärd
– *Ojämlighet dödar* är ett måste
att läsa för dem som berörs av den
mest angelägna frågan i vår tid.”

– Michael Burawoy,
University of California

”En stark bok. Med lätt hand ger
den en kort men omfattande över-
sikt över alla de viktigaste dimen-
sionerna av ojämlikhet.”

– Richard Wilkinson,
University of Nottingham

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«